

ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ІЗ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄС В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ганна ФЕДОТОВА

*доктор юридичних наук, професор
професор кафедри психології та суспільно-гуманітарних наук
Міжнародного європейського університету
м. Київ, Україна*

Оскільки Україна є не просто кандидатом до Європейського Союзу, а повноцінно занурена в процес вступу до ЄС, відповідно гармонізація нашого законодавства із законодавством ЄС відіграє важливу роль, а в умовах повномасштабного вторгнення це питання набуває статусу національної та інституційної безпеки.

Одним із найактуальніших викликів, що стоять перед українською правовою системою, є транснаціональна торгівля людьми. Війна створила ідеальні умови для злочинних мереж: мільйони внутрішньо переміщених осіб та біженців, переважно жінок та дітей, перебувають у вкрай небезпечному становищі. Транснаціональний характер цих злочинів вимагає не лише посилення поліцейського нагляду, але й всебічної гармонізації кримінального-правових механізмів з європейськими стандартами, зокрема з Директивою 2011/36/ЄС¹ та її останніми оновленнями.

Особливої уваги заслуговує внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України та розширення поняття «уразливого стану», оскільки воно може бути ефективним інструментом у боротьбі із сучасними формами рабства. Необхідно переосмислити роль правоохоронних органів та перейти від каральної функції до моделі «людиноцентричного захисту», яка є основою політики безпеки ЄС. Інституційна безпека регіонів сьогодні вимірюється не лише міцністю кордонів, а й здатністю держави захистити своїх громадян від експлуатації, незалежно від того, де вони перебувають в Україні чи за її межами. Сучасна торгівля людьми – це не просто «вивезення за кордон», а складні цифрові схеми (вербування через соцмережі, Telegram, оголошення про роботу).

В умовах війни мільйони українців в статусі біженців та ВПО автоматично потрапляють у групу ризику. Масову уразливість становлять: втрата підтримки родини та звичного безпечного

¹ Директива 2011/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 5 квітня 2011 року про запобігання торгівлі людьми та боротьбу з нею і захист її жертв, якою замінюється Рамкове рішення Ради 2002/629/ПС. Офіційний вісник Європейського Союзу. 2011. L 101. С. 1–11. URL: eur-lex.europa.eu

середовища; невизначене або складне матеріальне становище, що змушує людей погоджуватися на будь-які пропозиції працевлаштування і потрапляння у пастку трудової експлуатації; вербування в соціальних мережах, злочинцями до трудової діяльності під маскою волонтерів або благодійників.

Ці виклики потребують розробки та застосування превентивних механізмів, більшість з яких вже працює в ЄС.

Одним із «золотих стандартів» захисту прав людини в країнах ЄС є система Національного механізму перенаправлення (NRM – National Referral Mechanism), це не просто бюрократична процедура, а й «система раннього втручання», де кожен державний службовець (від прикордонників до соціальних працівників) має чіткий протокол: як розпізнати ознаки насильства ще до того, як людина стане жертвою злочину. В основі європейського NRM лежить ідея, що ідентифікація жертви – це не прерогатива лише поліції. Згідно з Директивою 2011/36/EU, ідентифікувати потенційну жертву можуть (і повинні) соціальні працівники, лікарі, вчителі, працівники міграційних служб та навіть неурядові організації (НУО). В Україні цей механізм потребує посилення в регіонах з найбільшою концентрацією внутрішньо переміщених осіб.

Директива 2011/36/ЄС наголошує, що зусилля щодо боротьби з торгівлею людьми повинні бути спрямовані не лише на вербувальників, а й на тих, хто користується послугами жертв. Цей аспект є одним із найпрогресивніших у сучасному європейському праві, оскільки він зміщує акцент з наслідків на основну причину злочину – економічну вигоду. Традиційно кримінальна політика зосереджувалася на вербувальниках та торговцях людьми. Однак Директива 2011/36/ЄС (зі змінами, внесеними у 2024 році) зазначає, що торгівля людьми існує лише тому, що на неї є попит.

В умовах воєнного стану в Україні зростає ризик експлуатації «сірої» робочої сили. Наприклад: сільськогосподарські підприємства, будівельні компанії чи швейні майстерні, які працевлаштовують внутрішньо переміщених осіб без реєстрації, забирають у них документи або платять низьку заробітну плату та погрожують виселенням з притулків.

Навмисне використання праці чи послуг жертв торгівлі людьми має бути криміналізованим. «Свідоме використання послуг» змусить компанії проводити перевірки відповідності (перевірки чесності) своїх постачальників. Для України це означає запровадження суворих фінансових та адміністративних санкцій для компаній, залучених до міжнародних схем експлуатації. Поки використання рабської праці біженців чи ВПО залишатиметься економічно вигідним і безкарним для кінцевого споживача (бізнесу), транснаціональна злочинність знаходитиме нові шляхи.

Війни зруйнували сімейні зв'язки. Тисячі дітей мігрують у межах власної країни (внутрішньо переміщені особи) або за кордон у супроводі далеких родичів чи знайомих, або ж без супроводу. Небезпека полягає в сірих зонах реєстрації. Якщо дитина не зареєстрована належним чином

під час перетину кордону або зміни місця проживання в межах країни, вона стає невидимою для держави та легкою здобиччю для транснаціональних мереж (сексуальне насильство, незаконне усиновлення, примусове жебракування). Згідно з Директивою 2011/36/ЄС та Стратегією ЄС з прав дитини, усі неповнолітні без супроводу автоматично вважаються такими, що перебувають в особливо уразливому становищі. Країни ЄС мають протокол, згідно з яким опікун призначається негайно (протягом годин, а не тижнів) після ідентифікації дитини. Ця особа не лише заповнює документи, але й несе особисту відповідальність за безпеку дитини, її психологічне благополуччя та юридичну підтримку.

Україна повинна адаптувати свої інституційні механізми таким чином, щоб жодна дитина, переміщена внаслідок війни, не залишилася поза увагою держави.

На окрему увагу заслуговує цифрова превенція та моніторинг. Ми повинні визнати, що під час війни кожен біженець є потенційною жертвою міжнародних злочинів. Тому превентивні заходи відповідно до стандартів ЄС повинні включати не лише розповсюдження листівок на кордоні, а й активний моніторинг ринку праці та заходи цифрової гігієни, інтегровані в систему національної безпеки. ЄС активно використовує інструменти розвідки з відкритих джерел (OSINT) для моніторингу ринку праці та реклами в соціальних мережах.

Сьогодні інституційна безпека регіонів залежить від здатності кіберполіції та неурядових організацій спільно «патрулювати» цифровий простір, де знаходяться біженці, виявляючи потенційні міжнародні змови на етапі вербування.

Практичним підтвердженням ефективності європейських механізмів є участь України в операціях Європолу, таких як «Global Chain»² та нещодавній «Digital Sprint»³. В межах лише однієї операції Global Chain, де Україна була активним учасником, було ідентифіковано майже 1500 потенційних жертв та затримано понад 300 злочинців. Це і є реальна інституційна безпека в дії. Ці заходи демонструють, що профілактика за стандартами ЄС – це не просто документообіг, а реальний моніторинг цифрових платформ та фізичних об'єктів, де знаходяться наші біженці. Завдяки спільним діям за останні роки нам вдалося не лише заарештувати сотні торговців людьми, а й врятувати тисячі вразливих людей, зокрема багатьох українців. Отже така співпраця потребує посилення, інституційна безпека регіонів залежить від того, наскільки швидко місцева поліція обмінюватиметься даними з колегами з ЄС у режимі реального часу.

Вищезазначені тенденції підтверджують необхідність гармонізації українського кримінального законодавства у сфері боротьби з

² Europol. (2024, June 4). 315 arrests and 1 494 potential victims identified in a global crackdown on human trafficking. www.europol.europa.eu

³ Europol. (2023, June 21). 130 suspects identified during a hackathon against human trafficking for sexual exploitation. www.europol.europa.eu

транснаціональною злочинністю з *acquis* ЄС та концептуального перегляду статті 149 Кримінального кодексу України.

По-перше, поняття «уразливого стану» потребує принципового розширення. Поточне тлумачення в примітці статті 149 Кримінального кодексу є занадто вузьким і зосереджується на фізичній або психічній стані. Ми пропонуємо запровадити європейське поняття «уразливого стану» та визначити його як ситуацію, в якій людина не має іншого вибору, окрім як піддатися експлуатації. Це дозволяє розглядати зовнішні обставини війни – втрату житла, внутрішнього біженця або статус біженця, а також відсутність засобів до існування – як об’єктивні фактори, що потребують захисту.

По-друге, криміналізація «свідомого використання послуг» є ключовим елементом у боротьбі з транснаціональними мережами. Ми повинні зосередитися на попиті та притягнути до відповідальності тих (включаючи компанії), хто знав або мав обґрунтовані підозри, що використовують працю чи послуги жертв торгівлі людьми. Це перетворює боротьбу з експлуатацією на питання корпоративної етики та фінансових ризиків для одержувачів.

По-третє, адаптація вимагає розширення переліку форм експлуатації відповідно до нових стандартів ЄС 2024 року. У статті 149 мають бути включені такі склади, як примусові шлюби, незаконне усиновлення та експлуатація сурогатного материнства. Це закриває «сірі зони», які зараз використовуються злочинцями проти жінок та дітей під приводом «евакуації» або «благодійної допомоги».

По-четверте, важливо запровадити принцип безкарності. Жертові торгівлі людьми не повинні нести відповідальність за злочини, скоєні ними під примусом або як прямий наслідок експлуатації (наприклад, незаконний перетин кордону). Це усуває страх жертв перед правоохоронними органами та дозволяє їм активно брати участь у розслідуваннях.

П’ятим кроком має бути зміцнення інституцій за допомогою цифрової профілактики. Ми пропонуємо створити центральний державний реєстр виявлених та потенційних жертв, пов’язаний з базами даних Європолу. Це дозволить здійснювати постійний моніторинг долі українських дітей та вразливих дорослих за кордоном у режимі реального часу та через кордон.

Ці зміни перетворюють статтю 149 Кримінального кодексу України з пасивної норми на динамічний захисний інструмент, який враховує не лише сам злочин, а й системну вразливість особи, спричинену війною. Це формує основу інституційної безпеки регіонів у контексті нашого спільного європейського майбутнього, оскільки Україна рішуче налаштована стати безпековою частиною єдиного простору ЄС.